

ISSN 2367-7031 / www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 13 / 2016 / 100 ГОДИНИ ОТ „ПРЕОБРАЖЕНИЕТО“ НА ФРАНЦ КАФКА

 URL: http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2016/11/Walter-Sokel_Kafka's-Metamorphosis.pdf

„Преображението“ на Кафка: бунт и наказание

Валтер Зокел

Валтер Зокел е роден във Виена през декември 1917 г. Напуска родината си през 1938 г. след аншлуса на Австрия към Третия Райх и на 21 години пристига в Ню Йорк. С препоръка, дадена му от Томас Ман, Зокел получава стипендия от университета Рутгерс и става виден учен. В близо 50-годишната си кариера той е свързан с много от големите американски, немски и австрийски университети, а в последните 20 години от преподавателската си дейност (от 1973 до 1994 година) е професор по немска литература във Вирджинския университет. Известен е с работата си върху европейската литература на XX век, немската интелектуална история, експресионизма, както и със заниманията си с Кафка. Книгите на Зокел от 60-те години са първите, които поставят Кафка на подобаващото му място на класик на европейската литература.

Ключови думи: „Метаморфозата“ на Кафка; вслушване „във всяка дума на Кафка“; грижливо изследване на текста; метафората в творчеството на Кафка; ролята на прокуриста; предисторията на преображението; Фройдовото учение за нещастните случаи; специфичен образ на насекомо; скрита история на агресия и вина.

Първата публикация на „**Метаморфозата**“ на Кафка – бунт и наказание“ от Валтер Зокел е в *Monatshefte* (University of Wisconsin–Madison), Vol. 48, No. 4 (Apr. - May, 1956), 203-214. Публикуваният тук превод е направен по: Walter Sokel. “Kafkas ‘Verwandlung’: Auflehnung und Bestrafung” (1956), *Franz Kafka*. Hrsg. von Heinz Politzer. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980, 267-285.

Превод от немски език: **Младен Влашки**

Едва отскоро се предприемат сериозни опити на действителен, критически анализ да бъде подложена една показателна за Кафка творба – „Преображението“. Досега тези изследвания застъпват три основополагащи схващания: „разширената метафора“¹, „анти-приказката“² и „притча за човешкото безразсъдство (безумие)“³. По мое мнение, първите две изложения не представляват достатъчно изчерпателни тълкувания на „Преображението“, макар и да постигат значими резултати. Третото почива според мен на недоразумение, което би трябвало да се разкрие в хода на моите бележки.

Както доказва Гюнтер Андерс, литературната оригиналност на Кафка се състои в това, че той демонстрира обичайната образност на езика, като я драматизира (чрез сценично случване) и едновременно с това, логично изпълва разказа с детайли. Разказите на Кафка изобразяват най-дълбоките смислови връзки, които се крият зад метафорите на немския език. Андерс посочва като забележителен пример преобразението на търговския пътник Грегор Замза в огромно насекомо. В употребата на немския език изразът „мръсен бръмбар“ назовава занемарен и мръсен човек. Кафка превръща метафората в история с подробно инсцениран буржоазен фон. В допълнение към увлекателните разсъждения на Андерс може само да се добави, че в самия разказ прислужницата нарича Грегор „стар торен бръмбар“. „Торен бръмбар“ означава вид бръмбари, които обичайно се врат в тор, боклук и мърсотия.⁴ В преносен смисъл изразът означава в австрийска и южнонемска употреба „нечист и непорядъчен човек“. Бащата на Грегор, преди още да е станал свидетел на преобразението, предполага, че стаята на Грегор е в безпорядък. Той уверява сина си, че прокуристът ще извини този безпорядък. Това е безпорядъкът, който може да се очаква при някого, когото наричат

---

¹ Günther Anders, „Franz Kafka-pro und contra“, *Die neue Rundschau* (1947), особено 139-140.

² Clemens Heselhaus, „Kafkas Erzählformen“, *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* XXVI (1952), 353-376; Douglas Angus, „Kafka's Metamorphosis and 'The Beauty and the Beast' Tale“, *Journal of English and Germanic Philology*, LIII (1954), 69-71. Ядрото на „приказната“ теория се открива в пионерския труд върху Кафка на Herbert Tauber, *Franz Kafka: Eine Deutung seiner Werke* (Zurich, 1941), 31-32. Таубер посочва аналогията между разказа на Кафка и средновековната легенда за Св. Юлиан гостоприемник, в която любовта към ближния бива поставена на изпитание чрез жестокостта и чрез телесно отблъскването.

³ F. D. Luke, „Kafka's 'Die Verwandlung'“, *Modern Language Review* XLVI (1951), 232-245. От една страна, изследването на Люк се основава на психоаналитичния метод, приложен от Hellmuth Kaiser във *Franz Kafkas Inferno* (Wien, 1931). Кайзер се занимава основно с „В наказателната колония“ и прави няколко бележки за „Преображението“. От друга страна, Люк използва теорията на Charles Neider за „кабала“, изложена в книгата му *The Frozen Sea* (New York, 1948).

⁴ Според Meyers Lexikon терминът „торен бръмбар“ обхваща три подгрупи: *phodinae*, *coprinae* и *geotrupinae*.

„стар торен бръмбар“. Преображението на Грегор в бъдещо отвращение насекомо изглежда е съзвучно с мнението на баща му.

И все пак, да се вижда в разказа на Кафка единствено разширяването на някаква метафора би било твърде късогледо наблюдение. Творбата е твърде дълга, изпълнена е с доста твърдения и е твърде богата на смисъл, за да може да бъде схваната единствено чрез понятието за метафора, колкото и широко да е то. Като пръв опит за формален анализ на творчеството на Кафка начинанието на Андерс е изключително точно. Кафка сам ще да е виждал метафората като основа на всяко едно поетическо творчество⁵. Но като единствен ключ към по-дългите му творби този метод е недостатъчен. Защото например чрез него трябва да бъдат прескочени множеството твърдения, свързани с положението на Грегор и неговото семейство преди преображението. Тези подробности сами съставят една езикова и поетична плетеница, която надхвърля възможностите на теорията за „едната метафора“.

Клеменс Хазелхаус и американецът Дъглас Ангъс виждат в „Преображението“ на Кафка песимистична и хаплива пародия на приказки от типа „Красавицата и Звяра“. В света на Кафка на любовта не се удава да победи ужаса и „Красавицата“ (сестрата на Грегор) осъжда на смърт „Звяра“ (Грегор), вместо да го спаси с целувка. Този поглед към разказа въздейства изключително подкупващо. Сякаш Грегор действително поставя семейството си пред изпитание, най-вече сестра си, и неговата гибел се корени в неспособността те да преодолеят изпитанието, т.е. да приемат, че синът и братът се е превърнал в „Звяр“ и да продължат да го обичат. Но и на това разбиране за „анти-приказка“, както и на „разширената метафора“, не се отдава да се справи със задния план на Грегоровото превъплъщение, преди всичко, да отчете неговото отношение към професията и началството. Двете схващания не могат да постигнат съзвучие с факта, че Грегор се примирява с отхвърлянето от семейството и умира без огорчение спрямо тях. Още повече че схващането за „анти-приказка“ не взима под внимание смислопораждащата роля на еротичното желание спрямо сестрата, когато Грегор я чува да свири на цигулка. Като изхожда от този мотив, британският германист Ф. Д. Люк стига до съвсем други заключения. Той пренася отговорността за гибелта от сестрата (и семейството) върху самия Грегор. Люк ни насочва към агресивното, егоистично и готово на кръвосмешение естество, което се изразява в еротичното пожелателно

---

⁵ Това съобщава Йоханес Урзидил в „Reflections“, *The Kafka Problem*, ed. Angel Flores. New York, 1946, 20-24.

мислене на Грегор. По-нататък той показва, че осъществяването на желанието на Грегор би унищожило сестрата, която той претендира да обича дълбоко. Люк открива в разказа на Кафка дихотомията между изкуство и любов, между болест и здраве, между изтънчено израждане и нечувствителна нормалност, противоречие познато ни от Томас Ман. Но Кафка отнема безпощадно от сферите „изкуство“ и „болестно“ обичайните им великолепие и красота, които при Томас Ман са запазени – нека си припомним венецианските кулиси в „Смърт във Венеция“.

В същността на Кафковото необяснимо многозначно изкуство се корени невъзможността един отделен анализ да схване напълно многопластовата творба. Всяко изследване е само следваща крачка по пътя към разкриване на „тайната“, чието ядро навярно никога няма да бъде открито. Затова и моята статия не би трябвало да се разглежда така, сякаш искам да отменя предходни изследвания. Напротив, моят стремеж е да ги допълня, като се вгледам в определени части на „Преображението“, на които не е било отделяно достатъчно внимание.

Изникват следните въпроси: каква функция изпълнява превъплъщението на Грегор Замза в цялостната история? Кои са причините за това превъплъщение? Цялостната история включва и събития преди превъплъщението. Тя започва с търговския фалит на баща му и произтичащата от това задлъжнялост на семейството пред шефа на Грегор. За да се отговори на горните въпроси, не е възможно да се избегне една проверка на предисторията на превъплъщението, най-малко защото досегашните изследвания не ѝ отделят внимание. Става дума за разсъжденията на Грегор при събуждането му, най-вече размислите му за фирмата и шефа. След това е необходимо да се отдели внимание и на ролята на прокуриста. Накрая трябва да се обсъди значението на специфичния образ на насекомо, в което се е превърнал Грегор. С оглед предложенията на множество критици⁶ настоящото изследване би трябвало да се вслуша „във всяка дума на Кафка“, да бъде едно начинание, което взема под внимание всяко едно изказване на автора във връзка с творбата. Грижливото изследване на текста трябва да разкрие художественото му своеобразие и част от неговата загадъчност.

На всеки читател на „Преображението“ прави впечатление, дори с известно учудване, че Грегор Замза, след като се събужда и открива, че е променен, се занимава много повече с мисли за своята професия, отколкото за злополучието, което го е

---

⁶ Срв. Heinz Politzer, „Problematik und Probleme der Kafka-Forschung“, *Monatshefte* XLII (1950), 279; Theodor W. Adorno, „Aufzeichnungen zu Kafka“, *Die neue Rundschau* XLIV (1953), 327.

връхлетяло. Изглежда, той забравя какво го е споходило и съжاليا най-вече за принудата, че трябва да стане и да продължи стресиращия живот на търговски пътник. Грегор е абсолютно недоволен от професията си. Страда най-вече от липсата на внимание, която фирмата демонстрира спрямо него, и от унизителното отношение на шефа си. Последният е тиранин, който заповядва на служителите от висотата на писалището си, сякаш е седнал на някакъв трон. От разсъжденията на Грегор научаваме, че е споходен от бунтарски мисли спрямо шефа и вече си е представял как ще каже на стария мъж своето мнение, което ще го накара да се срине от високото писалище, с което и Грегор ще се озове на свобода. Без съмнение трябва обаче да потисне желанието си за бунт заради големите дългове, които баща му има към шефа и Грегор трябва постепенно да отработи във фирмата. Принуден е да продължи да владее омразното бреме до далечния ден, в който задължението ще бъде изплатено. Сега обаче трябва да стане, да се облече и да вземе ранния влак.

В действителност междуременно го е споходило преобразението и осуетява намеренията му. По този начин донякъде се изпълнява мечтаната от Грегор цел, да се разбунтува. Чрез преобразението той е освободен от омразната професия. Същевременно то го освобождава и от необходимостта да направи избор между своя стремеж към свобода и отговорността спрямо своите родители.⁷ Това преобразование дава възможност на Грегор както да получи свобода, така и да остане „невинен“ – обикновена жертва на неконтролируемо нещастие.

Повече светлина върху ролята на Грегоровото превъплъщение трябва да хвърли самият текст. Докато Грегор размишлява с горчивина върху своята професия, кипва и проклина положението си: „Да върви всичко по дяволите.“⁸ Веднага след тези мисли той усеща сърбеж по корема и се опитва да докосне мястото с едно от крачетата си. Но го побиват ледени тръпки при докосване на новото тяло. Прави впечатление, че едва Грегор е изрекъл своето желание, дяволът да го освободи от професията му, и вече получава предупреждение чрез преобразеното си тяло. Това взаимодействие придава на идиома злокобен и буквален смисъл. Ако заменим „дявол“ с „преобразование“, то желанието на Грегор бива действително изпълнено, най-малкото защото вече го е

---

⁷ Става дума за онзи порив към свобода, който се запазва у човека независимо от задълженията и изискванията, естествено в случая – за порива на самия Кафка. В писмо до Фелице Бауер Кафка пише: „Аз, който по-често съм бил несамостоятелен, имам безкрайното желание за самостоятелност, независимост, свобода във всички посоки.“ *Tagebücher: 1914-1923*, Frankfurt, 1951, 514.

⁸ Цитатите от текста са по превода на В. Константинов във Франц Кафка, *Преобразението*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1982. В случая дословният превод е „Дяволът да вземе всичко това.“

освободило от професионалните му задължения. Тук можем да открием паралел с легендата за Фауст, но със значимото ограничение, че „подаръкът на дявола“ Грегор е получил в съня си. Във всеки един случай той е сменил – естествено само несъзнато – вроденото си право на човешки образ, подобие на Бог, за „невинното“ бягство от едно непоносимо положение. Но го побиват ледени тръпки в момента, в който осъзнава и усеща новата си житейска форма. Този ужас е цената, която трябва да плати за бягството си.

От забележките на прокуриста може да се научи още, че малко преди превъплъщението са настъпили проблеми в отношенията между Грегор и неговата професия. Прокуристът твърди, че от работата на Грегор има още много какво да се желае и че продажбите му са така спаднали, че дори е застрашено положението му във фирмата. Освен това шефът го подозира, че е злоупотребил с пари на фирмата. Грегор оспорва верността на тези обвинения. Но признава, че от известно време не се е чувствал добре и е трябвало да си вземе болнични. Видимо Грегор е страдал физически от мъките и неудобствата на професията, докато превъплъщението се е случило и го е освободило от всякакви по-нататъшни задължения.

От всичко това се поражда въпросът, дали чрез едно заболяване Грегор би могъл да постигне същата цел. В началото на разказа има наистина чести отправки към някаква болест. А и Грегор се държи в известно отношение като болен. На първо място му идва мисълта да вземе болнични. Усеща „лека, тъпа болка“ отстрани. Тълкува промяната на гласа си като „предизвестие“ за настъпваща „простуда“. Сестра му го пита дали се чувства добре. Майката настоява, че трябва да е болен, и изпраща да повикат лекаря, от когото самият Грегор очаква чудеса. В действителност той се е чувствал болен още преди катастрофалното събитие.⁹ Но щом Грегор се впуска в размисъл дали да заяви, че е болен, сам прогонва тези мисли. Фирмата никога не вярва в болестите на своите служители. Вместо това там се разчита на „лекар от осигурителната каса“, „за когото пък съществуват на света само напълно здрави, ала нетрудолюбиви хора“. Грегор си въобразява как шефът ще дойде заедно с лекаря в жилището, за да отправи упреци към родителите му за техния „мързелив син“. В следствие на това той би бил подчинен на властта на предприятието още по-

---

⁹ Н. Хезелхаус обърна внимание на родствеността на преобразението и психосоматичните болести. Той посочи, че Кафка е наричал собствената си туберкулоза „животното“. Но сам Хезелхаус стига до вярното заключение, че подобен подход в никакъв случай не е по-пригоден, за да се разтълкува действителния образен език на творбата, нейният образ.

безпомощен. Още повече че след превъплъщението си Грегор се чувства напълно здрав и изпитва доста силен глад. Преображението не представлява болест. Защото чрез болестта Грегор не би бил в състоянието, което преображението бележи с два елемента: отмъщение и атака срещу фирмата.

Желанието на Грегор не обхваща съдържателно единствено освобождаването от професията, а включва и нападателното отношение към шефа. Преображението осъществява тези желателни представи по скрит и индиректен начин. За по-нататъшни разяснения трябва да се вземе под внимание ролята на прокуриста в историята.

Прокуристът идва в жилището, за да обвини Грегор в грубо нарушение на задълженията му и да го заплаши с освобождаване от работа. Неговият унизителен тон, неговата склонност да подозира поведението на Грегор в най-лоши мотиви, неговият безпощаден възглед за непригодност на всеки един служител напомнят за Тейлървата *speed-up-system*. („... наистина сега не е сезон за големи сделки, с това сме съгласни, но сезон, през който да не се сключват никакви сделки, изобщо няма, господин Замза, не бива да има.“¹⁰) Всичко това показва нечовешкия характер на търговията, от която Грегор се опитва да избяга. Няма да превръщаме тук в център на разсъжденията дали Кафка съзнателно е искал да заклейми „етиката“ на средноевропейския търговски свят, който в своите дребнави отношения и остра конкурентна борба се е втвърдил безмилостно. Вместо това трябва да покажем как посещението на прокуриста хвърля светлина върху властта, с която предприятието потиска Грегор заради задълженията на неговия баща. В същото време хвърля светлина и върху страха, който бива предизвикан в него. Фирмата преследва Грегор като изпраща прокуриста, за да го накара да бъде покорен чрез заплахата за незабавно уволнение – преди да има възможността да покрие дълга.

Как реагира Грегор при пристигането на прокуриста? Първоначално чувства жестоко възмущение. После му хрумва, че някой ден и прокуристът би могъл да бъде превърнат в насекомо. („Грегор се опита да си представи не би ли могло и на прокуриста да му се е случвало¹¹ подобно нещо, както днес на него; такава възможност трябваше всъщност да се допусне.“) Между тази представа и предишното желание да

---

¹⁰ В немския оригинал на статията „Преображението“ бива цитирана по тома *Erzählungen Frankfurt* (1952). Понеже на повечето читатели текстът на разказа би трябвало да е познат и понеже по-голямата част от цитатите са от първата третина на творбата, няма да бъдат цитирани страниците. И без това съответният контекст може да бъде открит с лекота.

¹¹ На това място в немския текст е използвано условно наклонение - Б.пр.

види как шефът му пада от високото си писалище съществува съзвучие. И в двата случая Грегор желае да унизи своите началници. При това желанието първият път е признато открито. Вторият път то се прикрива зад единствено предполагаема представа, която обаче ясно ни кара да разпознаем желанието като такова. На това място нека бъдат споменати пътъом две забележителни обстоятелства: злонамереността, която се прикрива зад представата, е насочена единствено към представителя на фирмата и никога към членовете на семейството. Забележително е съща така, че участта, която Грегор си представя за прокуриста, е неговата собствена. Следващото разсъждение ще хвърли известна светлина върху това обстоятелство.

В мига, в който прокуристът започва със своите обвинения и заплахи, Грегор бива обзет от уплах и потиска своето недоволство. Но преображението, неговото изпълнено с ужас образно проявление оказва същото въздействие, каквото би имал един изблик на гняв. Външното му проявление изглежда като нападение срещу прокуриста. В мига, в който Грегор отваря вратата и се показва на прокуриста в новия си образ, в действителност двамата разменят ролите си, макар и Грегор да не осъзнава това. Прокуристът е дошъл да заплашва Грегор, а се отдръпва изплашен, докато Грегор, до този момент бедният, експлоатиран и подценяван търговски пътник, го прогонва от жилището, та дори шапката и бастунът му остават като трофеи за победителя Грегор. По този начин преображението изпълнява тайното желание на Грегор да отхвърли и същевременно да унизи своите висшестоящи във фирмата. Без съмнение унизяването на прокуриста не е насочено спрямо личността му, а срещу позицията на втори по власт служител във фирмата. Това, че не шефът, а прокуристът е действителната мишена на Грегор, не е от значима тежест, понеже и прокуристът носи вина поради същата жестока надменност, която Грегор така мрази у своя шеф.

В тази връзка фактът, че Грегор задоволява своя порив към бунт, без да включва в играта своето съзнание, придобива по-голямо значение. При преследването на прокуриста осъзната цел на Грегор е да го омилостиви, а не да го плаши. В едно и също време той гони своя противник, който пък бяга, загубил от ужас ума и дума, и го моли да се застъпи за него във фирмата. Дори обещава да отработи полученото се неприятно затруднение. Но несъзнато използваната дума „преследване“, с която Грегор описва държанието си спрямо прокуриста, разкрива същинския смисъл на случващото се, което е видно и от бягството на последния. Несъответствието между обясненията на Грегор и резултата от неговото поведение въздейства комически. Смешно и гротесково

е да наблюдаваш как ужасеният прокурист се измъква „нацупил устни ... поглеждащ над потръпващото си рамо“, вперил поглед в чудовището, което безмилостно тича след него, докато Грегор го моли да остане спокоен и да каже добра дума за него във фирмата. Подобно комично въздействие е постигнато и малко преди това, когато Грегор се опитва да гарантира на прокуриста, че ще се облече, ще вземе мострите и ще отпътува с ранния влак – всъщност начинание, което с оглед на преобразението е откровено абсурдно.

В това комично напрежение между истинското състояние на Грегор и неговите обяснения Люк вижда сатирична притча за овладения от неразумност човешки дух. Превъплъщението на Грегор в нечовешко същество той тълкува като предметно съответствие на атавизма, на неразумния начин на подобен тип мислене.¹² В действителност самоизмамата на Грегор се дължи не толкова на грешна логика, колкото преди всичко на душевен компромис. Компромисът, който посредничи между съзнанието за задължение, което води до подчинение, и задоволяването на нападателното му бунтуване. Преобразението изпълнява функцията да доведе до компенсацията. Бунтът се разиграва единствено във физическия свят. Проявления като ужасяващия образ на Грегор или случки като криворазбраните ходове спрямо прокуриста, също така и тракането с челюстите, не са и не могат да бъдат подвластни на съзнанието на героя. Спрямо тях Грегор е „невинен“, жертва е на вънпоставено зло, в което той не може да вникне. Фактът, че Грегор се учудва на поведението на прокуриста и на своите родители, трябва да се сведе до потискането на неговото недоволство и на неговата враждебност спрямо висшестоящите. Той сам се вижда вдъхновен от най-добри помисли. Като единствена цел пред себе си се стреми да накара прокуриста да бъде благосклонен и колкото може по-бързо да се върне към работата си. Грегор вече е забравил, че никак не обича работата си и мрази началниците си. Но пък останалите не могат да разберат, какво се опитва да им сподели. Те не могат да възприемат обясненията му. Те схващат само заплашителността на неговата поява и на движенията му, които са в пълно противоречие с добрите му намерения. Преобразението прави видими потиснатите желания на Грегор, като ги изкарва на светло. (На това място естествено може да се направи връзка с изобразителните способности на експресионизма.) Избухването на таена воля за агресия у Грегор се проявява чрез ужасяващо преобразеното му тяло.

---

¹² Срв. Luke, цит. съч. 238-240.

Естествено, той не участва в това избухване съзнато, но не може да направи така, че най-близките му да го разберат. Доловима е единствено скритата вътрешна истина за Грегор. Понеже изпълненият със страх прокурист търси отстъпление, реагира на истинското желание на Грегор. В този смисъл той го разбира в известна степен по-добре, отколкото Грегор сам себе си. Това се отнася и за бащата на Грегор, понеже той схваща преображението като злонамерена хитрина, като отказ от задълженията. Както показва досегашното проучване, той е по-близо до истината от Грегор или от повърхностния читател, за когото злото протича като необясним удар на съдбата, като ужасна „злополука“, съответно, „случайност“.

Погледнато от тази гледна точка, преображението разкрива един начин на действие, какъвто Фройд е описал в изследването си върху „действията симптоми и случайните действия“.¹³ Според схващането на Фройд злополуки могат да произлязат от поведенчески мотиви, които съзнанието е потискало предумишлено. Случайни наранявания често представляват самонаказвания, отключени от скрито чувство за вина. Също така, злополуки, в които някой наранява някого, могат да почиват на несъзната враждебност. За разяснение ще ни послужи следният пример: А., който демонстрира респект пред Б., един ден съвсем „случайно“ наранява Б. Внимателен анализ на отношенията между А. и Б. би могъл да извади наяве потиснатата враждебност у А. Когато Кафка пише „Преображението“ (ноември 1912), вече е познавал трудове на Фройд. По повод на по-ранния си разказ „Присъдата“, създаден два месеца преди „Преображението“, той прави бележки относно Фройд и в своя дневник.¹⁴ Фактът, че духовният свят, който Фройд приобщава към западното мислене, е познат на Кафка, съвсем не означава, че той използва съзнателно Фройдовите теории при създаването на своите творби. Всичко, което знаем за спонтанния начин на писане у Кафка, особено през есента на 1912, говори против подобен умишлено и измъдрувано творчество. Изглежда повече основание има за предположението, че идеите на Фройд са задали единствено фон за мисленето на Кафка и неволно са повлияли върху творчеството му. Във всеки един случай забележителното сходство между строежа на „Преображението“ и модела на толкова много „случайни действия“, съответно, „злополуки“, какъвто го е описал Фройд, няма отношение към въпроса дали Кафка е съзнавал, или не този модел при писането на творбата.

---

¹³ Срв. Sigmund Freud, „Zur Psychopatologie des Alltagslebens“, *Gesammelte Werke*, 1955. Band IV, 198-241.

¹⁴ *Tagebücher*, пос. изд., 294.

Превъплъщението на Грегор Замза ни отвежда до двата вида описани от Фройд „случайни действия“ – както случващите се като злополука самонаранявания, така и нараняванията на някого друго по недоглеждане. Разсъжденията дотук доказаха, че преобразението на Грегор изважда наяве тайното му бунтарство срещу професията и шефовете му. Остава още да се покаже, че с него се изразяват и чувство за вина и самонаказание. Превъплъщението облекчава Грегор от каквато и да било отговорност заради предателството спрямо родителите. Но с това не му бива отнето неопределеното и непрестанно чувство за вина спрямо семейството. Чувството за вина се въплъщава в нервния порив да се представиш като невинен, което от своя страна ще допринесе до загиването на Грегор.

В началото на разказа преобразението все още не е цялостно. Грегор все още може да говори и бива разбран от семейството си. Когато обаче собственият му глас излиза за пръв път от промененото тяло, той се уплашва. „Из дълбините“ в гласа му се смесва някакво възбудено „писукане“, така че думите му стават преиначени и неясни. Чрез бавно и „най-грижливо“ произнасяне на всяка сричка Грегор се опитва да противодейства на това движение „из дълбините“ („из дълбините“: от несъзнатото, от царството на съня и на сънищата, в което на Грегор не се удава да чуе звъненето на будилника, който го приканва към обичайния живот. От това царство се пробужда той и се открива преобразен.) Все още е в състояние да владее гласа си, който е човешки, доловим и разбираем, но загубва тази овладяност веднага щом прокуристът го обвинява, че „се перчи със странни приумици“ и го предупреждава, че може да загуби мястото си. Тези обвинения карат Грегор „да забрави всичко друго от вълнение“, с изключение на отчаяния опит да покаже добра воля, но да прикрие истинското положение. Докато е извън себе си и умолява прокуриста, изоставя контролирането на говора и той става неразбираем. Прокуристът казва на обърканите родители, че от стаята на Грегор са чули „животински глас“. От този момент нататък за Грегор не съществува никаква възможност за споделяне и винаги е захвърлен в своята ужасяваща самота.

Това изолиране на Грегор увенчава неговото превъплъщение. Не е бил напълно животно, докато са могли да го разбират. Без съмнение, душата му остава човешка. Но след загубата на човешкия глас, другите не могат да схващат вече човешкото в него. А и той не може да го направи разбираемо за тях. Още по-малко би могъл да им въздейства мисловно. За света той се е превърнал напълно в насекомо, въпреки че сам

разглежда себе си като човешко същество. Определено мъчителната трагика при Грегор се състои в това, че той чувства и мисли като човек, но не може да накара другите да почувстват и разпознаят това човешко наличие. В тази перспектива Грегор може да бъде сравняван с героя на Далтон Трамбо от „Джони взе оръжието“¹⁵, който във войната е загубил лицето и крайниците си и трябва да вегетира като глухоням сляп труп със затворен в него човешки дух. И тук като при Грегор, видът преображение осъжда всяко съчувствие на неуспех. Всеки опит за съчувствие трябва да остане незабелязан или криворазбран. Затворен в тази безизходна празнота, духът се превръща в инструмент за изтезание. Изложението на Трамбо е насочено срещу войната и при него подобна съдба изглежда като причинена напълно от обществени сили. В противовес на това дълбокомислената творба на Кафка онагледява по неповторим начин как героят сам влошава своята съдба. Защото вместо да следва истинското желание, което го връхлита мощно, Грегор се опитва безразсъдно да изпълнява онова, което се изисква от него. Затова той загубва възможността да общува в мига, в който се опитва да омаловажи и да прикрие своето нещастие. Той иска да си придаде вид, сякаш с него не се е случило нищо особено, и дори обещава да хване влака в осем часа. Неискрената молба на Грегор за разбиране демонстрира според Люк отклонение към ирационалното. На този вътрешен разпад би трябвало да отговаря преobraжението му в нечовешко същество. Но в умоляването на Грегор откриваме по-скоро отказ на нервите, отколкото провал на логическото мислене. Това е натрапчивото усилие да заблудиш себе си и околните. Защото чувството за вина, че ще „изостави родителите си в беда“, отключено от обвиненията на прокуриста, не му позволява да гледа истината в очите. С измамността влошава своето положение, изключва се от човешката общност и така предотвратява всяка възможност за обратно преobraжение. Би било мислимо, че на Грегор би могло да се удаде и по-нататък да владее своя глас, както преди пристигането на прокуриста, вместо на мига да постъпи безразсъдно. Речта му би останала разбираема. Вместо да прикрива истината, би могъл да я сподели чрез споменатия вече начин на грижливо и бавно произнасяне. Подобно поведение би могло да убеди другите, че поне разумът му не е бил засегнат. Би могло да се постигне разбирателство и съдбата на Грегор би могла да изгуби своята най-значителна и най-жестока характеристика – пълната изолация.

---

¹⁵ Dalton Trumb. *Johni Got His Gun*. 1939 - Б. пр.

Анализът на един друг откъс от текста би трябвало да потвърди това заключение. Малко след събуждането си Грегор обмисля дали не би било най-добре да си остане тихо в леглото и да не си създава грижи със ставането. От „пълната тишина“ той очаква „завръщането на действителните и естествени отношения“. Надеждата на Грегор отново да се намери сред човешката природа и „действителните и естествени отношения“ изразява истинския му копнеж по свободно време и свобода. Но силното му чувство за вина не го оставя на мира. То го отклонява от „хладното премисляне“ и „пълната тишина“, обтяга нервите му и го кара да посегне към „отчаяни решения“, за да изпълни дълга си без оглед на истинските си желания. От това място може да се заключи, че би могло да се намери средство срещу преобразението. То би се състояло в това, Грегор да се откаже от чувството за вина, което обаче му забранява неговата съвест. Верността му към задължението и отстъпчивостта да се остави да бъде воден от онова, което мрази, му отнемат възможността за спасение. Вместо това бива хвърлен напълно в своето нещастие. Както вече беше казано, чувството за отговорност пред семейството и работата води до пълната изолираност и с това подпечатва разрухата му.

Накрая същата тенденция води и до физическия свършек. При гонитбата с бащата Грегор се отказва да избяга нагоре по стената до тавана, защото желае да докаже на всяка цена своето покорство и добра воля. С това обаче си отнема единственото предимство, което му предлага тялото на насекомо, и остава на пода в обсега на заплашващия бащин ботуш. По този начин лесно се превръща в мишена за ябълката, с която баща му го замерва и го превръща в инвалид. Грегор не може да се съвземе от удара и скоро се пренася в отвъдното.

От тези примери може да се заключи следното. Нещастieto на Грегор се намира в тясна връзка с опита му да се помири както със своята съвест, така и със семейството и висшестоящите във фирмата. Когато се опитва да омилостиви прокуриста, загубва гласа си. Като иска да успокои баща си, се предава на смъртта. Забележителен в тези случаи е фактът, че волята на Грегор за помирение предизвиква тъкмо обратния ефект. Тя го приближава към гибелта, вместо да го опази от нея. Примерите показват преди всичко, че безполезна воля за помирение на „свръх-аза“ влошава същинските резултати от превъплъщението – усамотяването и безпомощността. Дали при тези предпоставки преобразението не може да бъде схващано като предателски спрямо самия себе си опит за сближаване, който предизвиква единствено наказание и унищожение, докато демонстрира невинност и безпомощност? За осветляване на този

въпрос би трябвало да се вгледаме по-отблизо в специфичната животинска фигура, в която се превръща Грегор.

Още в първото изречение Кафка установява, че при събуждането си Грегор се е превърнал в „огромно насекомо“. Изразът „насекомо“ съдържа ключа към двете възможни тълкувания на преобразението. Като насекоми биват определяни от една страна същества, които се държат спрямо човека нападателно, причиняват му вреди и дори смучат кръвта му. От друга страна, това са същества, които са безпомощни и с едно леко притискане с крак или с ръка могат да бъдат унищожени. Невероятният ръст на Грегор подчертава неговата заплашителност. Освен това, в началото на разказа читателят получава усещането, че Грегор е дървеница. В прословутото „Писмо до бащата“ Кафка донякъде сам дава основания за подобно схващане, защото кара своя баща да използва спрямо него израза „кръвосмучещо насекомо“ – човек се сеща за дървеница или въшка.¹⁶ В „Преобразението“ съвсем не в началото, а едва по-сетне става ясно, че Грегор в никакъв случай не е нападателно, смучещо кръв насекомо. Той живее много повече от отпадъци, а не от кръв. Изразът „торен бръмбар“, с който прислужницата нагрубява Грегор и една по-късна отпратка в дневника¹⁷ на Кафка към „черен бръмбар“ събуждат у читателя впечатлението, че Грегор е някакъв вид кухненска хлебарка, тоест насекомо, което предизвиква отвращение, но не е агресивно. Видът на подобно животно е отблъскващ, но то самото е беззащитно.

Образът на огромната хлебарка изразява много точно двете различни значения на преобразението, а именно нападателност и безпомощност, и то в истинската поредност на тези значения. Чрез преобразението Грегор получава ужасяваща външност, която хвърля прокуриста в панически страх, а майката на Грегор води до припадък. Докато преди, в човешкия си образ, не е бил така беззащитен, сега вече е несъмнено много по-силно изложен на наранявания. Дори едно настъпване на тялото му или хвърлен по него стол го заплашват със смърт. Една ябълка едва не го убива. Грегор вижда, че не разполага с никакви оръжия освен със своя „плащещ образ“. Дори един път усеща порив да скочи в лицето на сестра си и да я ухапе. Скоро след това обаче вижда, докато наблюдава квартирантите при хранене, че за да хапеш, са нужни зъби, и че „беззъби челюсти не струват за нищо“. Когато Грегор си мечтае да задържи сестра си в своята стая и да я отбранява от всякакви натрапници, той се опира изцяло на

---

¹⁶ Срв. Franz Kafka, „Brief an dem Vater“, *Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande*. Frankfurt (1953), 222

¹⁷ *Tagebücher*, пос. съч. 325.

плашещия си вид и на никакви други защитни средства. Щом обаче образът му спре да плаши – така се проваля пред баща си и пред прислужницата, Грегор е напълно беззащитен. Ужасяващият образ остава обикновена привидност, но безпомощността му е горчива истина. Вследствие на това Грегор е подложен на безмилостно наказание от всеки, който като баща му е готов да го извърши.

С това преобразението свързва бунт и наказание. Защото ужасният образ, който прави възможно за Грегор да прогони прокуриста, отказва пред яростта на бащата и го прави беззащитен. Дълбокият смисъл на преобразението се намира по-скоро в наказанието, отколкото в бунта. Понеже бащата веднага превръща победата на Грегор над прокуриста в мизерно поражение. В мига, в който прокуристът избягва, бащата се включва, взема трофея на победителя, бастуна на прокуриста, и го хвърля по главата на Грегор със заплахата да го смачка и размаже. И така излизането на Грегор навън, към света и свободата, трябва да бъде прекратено. Заплахата за унищожение, която идва от яростния баща, го кара да се оттегли в стаята си, която оттук насетне ще бъде негов затвор, където осъден на самота, ще прекара остатъка от своя живот.

Навярно като заключение може да се направи следното предположение. Преобразението не би се случило в никой от двата следващи случая: първо, ако Грегор не изпитваше враждебност към професията и шефа си, и второ, ако се бе освободил от своята професия в открит бунт, без да взема под внимание своите родители. Позитивно тази мисъл може да бъде изказана така: преобразението побира в себе си вътрешното противоречие на Грегор. То представлява съчетаване на желанието за бунт и стремежа за мигновено наказание за това желание. Преди всичко обаче преобразението предпазва Грегор от себепознанието. Едно от най-отличителните обстоятелства в разказа е отсъствието на каквото и да е любопитство у Грегор да открие причините за своето преобращение. Той не желае да опознае тези основания, а колкото е възможно, да изчака цялото това състояние да се успокои. Само по тази причина преобразението изглежда сякаш е загадъчно, необяснимо събитие. Като описва в началото желанието за бунт на Грегор, което по-нататък бива потиснато и погасено от съзнанието за вина и от страха, авторът ни открива подход към тайнството на преобразението. Този ключ към творбата я отключва като експресионистично изображение на „беда“, съответно „злополука“, която в смисъла на Фройдовата теория не е просто случайна „злополука“. На жертвата от разказаната история и на повърхностния наблюдател подобно нещастие изглежда като безсмислено и непредвидимо събитие, като сляпо съдбовна случка. Ако

обаче по-подробно бъде изследван животът на жертвата, тогава наяве излиза, че „злополуката“ играе точно определена роля в него. В тази „злополука“ скритата история за агресия и вина намира своята видима кулминация. Двете начала се обединяват и свързани в своята разлика, добиват израз в гибелта, която дебне и унищожава онзи, който е пропуснал да се вгледа в своите вътрешни противоречия и да стане техен господар.